

Att arbeta vidare efter 65

– vem gör det och varför?

Rapport 14

Isabelle Hansson

Linn E Zulka

Marie Kivi

Linda B Hassing

Boo Johansson

DELEGATIONEN FÖR

senior
arbetskraft

Att arbeta vidare efter 65 – vem gör det och varför?

Isabelle Hansson
Linn E Zulka
Marie Kivi
Linda B Hassing
Boo Johansson

Rapport 14
Delegationen för senior arbetskraft
S 2018:10

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

Samtliga rapporter i serien finns att ladda ner gratis på www.seniorarbetskraft.se
eller kan beställas från Delegationen för senior arbetskraft.
E-post: s.seniorarbetskraft@regeringskansliet.se

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet
Omslag: Elanders Sverige AB
Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2019

ISBN 978-91-985772-3-4

Förord

Delegationen för senior arbetskraft har i uppdrag att verka för ett mer inkluderande och åldersoberoende synsätt i arbetslivet. Delegationen ska sammanställa och sprida kunskap om forskning om äldres möjligheter och även föreslå åtgärder som motverkar åldersdiskriminering för att bättre tillvarata senior erfarenhet.

Som en viktig del av arbetet med uppdraget har delegationen valt att ta fram en serie underlagsrapporter som på olika sätt behandlar senior arbetskraft. Ambitionen är att bidra till en öppen och kunskapsbaserad debatt där en rad olika perspektiv görs tillgängliga. Författarna ansvarar för innehåll och bedömningar i rapporterna, som utgör ett värdefullt underlag till delegationens arbete.

Den här underlagsrapporten, *Att arbeta vidare efter 65 – vem gör det och varför?*, har utarbetats av Isabelle Hansson, doktor, Linn E Zulka, doktorand, Marie Kivi, doktor, Linda B Hassing, professor, och Boo Johansson, professor, samtliga verksamma vid Psykologiska institutionen och Centrum för åldrande och hälsa (AgeCap), Göteborgs universitet. Rapporten visar bland annat att de med bättre förutsättningar vad gäller framförallt hälsa, utbildning och ekonomi har större möjligheter att påverka pensionsbeslutet. Kvinnors pensionsbeslut påverkas i högre grad av egen och närståendes hälsa, samtidigt som kvinnor i lägre grad upplever en så pass god ekonomi att den tillåter dem att gå i tidig pension.

Maria Söderberg och Viktoria Bergström, sekreterare i delegationen, har ansvarat för arbetet med underlagsrapporten.

Stockholm i december 2019

Anders Ferbe

Ordförande i Delegationen för senior arbetskraft

Innehåll

Inledning	7
HEARTS-studien.....	9
Vem fortsätter att arbeta efter 65?	17
Vilka faktorer påverkar pensionsbeslutet?	23
Sammanfattande slutsatser.....	29
Referenser	31

Inledning

Samhället har under det senaste århundradet genomgått stora förändringar. Den svenska befolkningen har en annan ålderssammansättning än tidigare; vi lever allt längre, och är också i genomsnitt allt friskare upp i högre åldrar. Tidigare forskning om pensionering, mestadels genomförd på personer födda i början av 1900-talet, är på grund av den snabba utvecklingen inte längre aktuell. För att verkligen veta hur dagens 60- och 70-åringar ser på sitt arbetsliv och vilka strategier de väljer inför pensionering måste nya studier genomföras.

Detta är bakgrunden till det pågående projektet Hälsa och pensionering i Sverige (HEalth, Aging and Retirement Transitions in Sweden – HEARTS, finansierat av FORTE) som denna rapport baseras på.¹

Huvudsyftet med rapporten är att närmare undersöka de personer som fortsätter att vara yrkesverksamma efter den normativa pensionsåldern vid 64–65 års ålder. Finns det några systematiska skillnader mellan de som fortsätter vara helt eller delvis yrkesverksamma och de som går i pension vid den normativa åldern? I så fall, vilka är dessa skillnader?

Vi ger i denna rapport först en bakgrund till HEARTS-projektet och berättar mera om deltagarna i undersökningen. Vi fokuserar i denna del på de som gått i pension och hur de hanterar övergången från yrkesliv till pensionärliv. Även om rapporten egentligen inte handlar om den gruppen behöver vi veta mer om dem för att kunna förstå vad som är speciellt jämfört med dem som *inte* går (helt) i pension. Den andra delen av rapporten ägnar vi sedan åt dem som fortsätter att arbeta efter 64–65 års ålder och vad som kännetecknar dem. I den tredje delen beskriver vi vilka faktorer som påverkar beslutet att gå i pension. Rapporten avslutas med sammanfattande kommentarer och slutsatser.

¹ För den som är intresserad finns mera information om projektet i Lindwall m.fl. (2017).

HEARTS-studien

År 2015 fick närmare 15 000 personer i Sverige ett brev med en inbjudan att besvara en enkät om övergången från arbete till pension. Inbjudan gick till ett representativt urval av alla födda åren 1949–1955, och som då var folkbokförda i Sverige. Nästan 40 procent av de inbjudna svarade på enkäten.

I genomsnitt var de som besvarade enkäten något äldre än urvalet som helhet, de hade också något högre utbildning än vad dessa åldersgrupper generellt har.² Skillnaderna var dock små och HEARTS-studiens deltagare kan anses vara representativa för de studerade åldersgrupperna i Sverige.

HEARTS huvudfokus är psykologiska aspekter av övergången mellan arbete och pension, men enkäten är mycket omfattande och täcker dessutom ett stort antal områden som sociodemografiska faktorer, hälsa, aktivitet och livsstil, personlighet, psykologiskt välbefinnande, socialt nätverk samt arbetsliv och pensionering.³

HEARTS har ett *livsloppsperspektiv*, dvs. utgår från ett antagande om att det som sker tidigare i livet påverkar utfall senare i livet. HEARTS är också en *longitudinell* studie, dvs. den följer samma personer över tid. Alla de som besvarade första enkäten 2015 har sedan blivit inbjudna att delta i de uppföljande enkäter som har skickats ut 2016, 2017, 2018 och 2019 (se Tabell 1). Vi planerar också att genomföra ytterligare uppföljningar.

² Lindwall m.fl. (2017).

³ För dem som vill veta mera om HEARTS-studien finns en utförlig beskrivning i Lindwall m.fl. (2017).

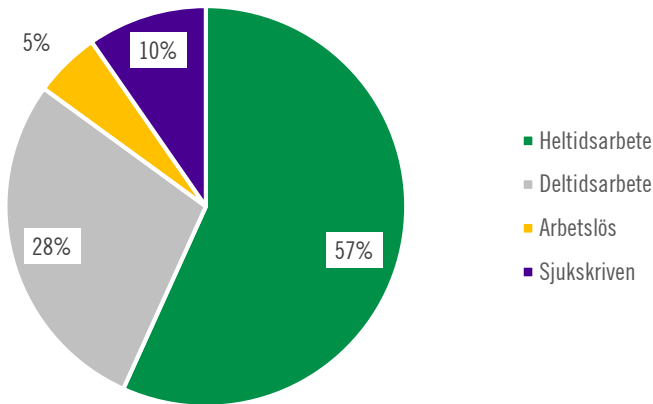
Tabell 1 Antal deltagare, åldersspann och kön och utbildningsfördelning vid respektive mättillfälle i HEARTS-studien

	2015	2016	2017	2018	2019
Antal deltagare	5 913	4 651	4 320	4 033	3 935
Ålder (medelvärde)	60–66 (63)	61–67 (64)	62–68 (65)	63–69 (66)	64–70 (67)
Andel kvinnor, %	53	54	53	53	54
Andel med eftergymnasial utbildning, %	50	52	53	53	53

HEARTS enkät är webbaserad och kan besvaras på dator, läsplatta eller smartphone. För dem som så önskar finns det också möjlighet att svara via pappersenkät. Ungefär tre fjärdedelar av deltagarna brukar besvara enkäten via webb. För de som svarar via webb ingår också en del kognitiva test, dvs. mätningar av olika aspekter av minne och tankeförmåga. Det har visat sig att de två grupperna, de som svarar via webb och de som svarar via papper, skiljer sig åt något. Gruppen med webbsvar har t.ex. något högre utbildning samt något bättre hälsa och ekonomi. Att deltagarna kan besvara enkäten också via papper är därför en av styrkorna med HEARTS. Genom pappersenkäten blir studien mera representativ för de studerade åldersgrupperna i populationen som helhet.

En stor andel av dem som valde att delta i HEARTS har valt att också besvara uppföljande enkäter. I den femte omgången av enkäten, som genomfördes 2019, deltog två tredjedelar av dem som deltog vid första omgången. Bortfallet i studien har alltså varit lågt. Representativiteten har dock sannolikt minskat något över tid.

Fördelningen av arbetsmarknadsstatus året före pensioneringen visas i figur 1. Majoriteten angav att de gick i pension från heltidsarbete. Andelen som gick i pension från deltidarbete skiljde sig dock mellan män och kvinnor. Ungefär 37 procent av kvinnorna arbetade deltid året före pensioneringen. Motsvarande siffra för männen var 18 procent. Ungefär 10 procent angav att de var sjukskrivna innan de gick i pension och 5 procent angav att de var arbetslösa. Andelen sjukskrivna var något högre bland kvinnorna men vi såg inga könsskillnader i andelen arbetslösa.

Figur 1 Fördelning i arbetsmarknadsstatus året före pensioneringen

Anm: N=1 989

När är man pensionär?

I HEARTS studerar vi övergången från arbete till pension. I forskningen förekommer en rad olika sätt att definiera vem som är pensionär.⁴ Beroende på vilken aspekt av pensioneringen man är intresserad av, samt hur pensionssystemet ser ut i det land man studerar, kan man fokusera på såväl ekonomiska som yrkesrelaterade faktorer. I Sverige är det förhållandevis vanligt att kombinera arbete och pension, vilket gör att det inte alltid är så enkelt att avgöra när arbetslivet slutar och pensionärlivet börjar. Ungefär 17 procent av de som tar ut pension i åldersgruppen 55–69 år är fortsatt yrkesverksamma, vilket är nästan tre gånger så mycket som genomsnittet i EU.⁵ I HEARTS-studien tar vi därför hänsyn till både yrkesaktivitet och uttag av pension när vi definierar vem som är pensionär.

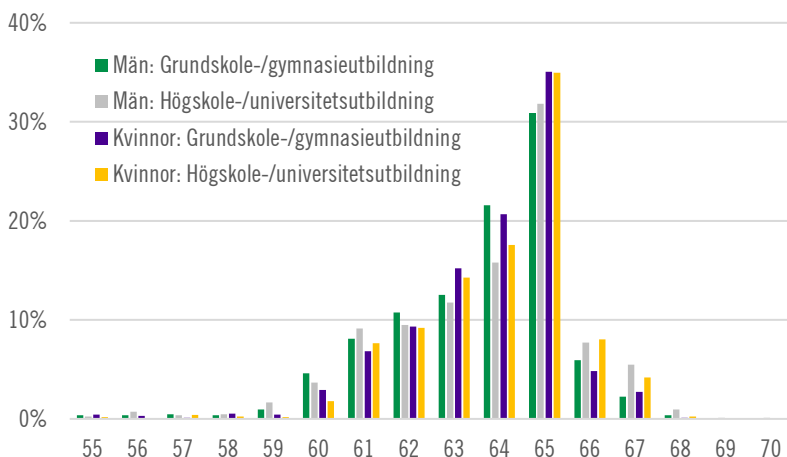
Vi har frågat alla i HEARTS, inklusive dem som redan hade gått i pension när studien startade, vid vilken ålder de började ta ut ålderspension (se figur 2). Vi tar här inte hänsyn till typ av pensionsuttag (allmän pension, tjänstepension eller privat sparande), vilket innebär att siffrorna helt och hållet baseras på det datum som deltagarna

⁴ Denton och Spencer (2009); Wang och Shi (2014).

⁵ OECD (2017).

själva angav. De flesta, oberoende av kön och utbildningsnivå, angav att de gick i pension vid eller strax före 65 års ålder. Generellt kan vi se en något större spridning i pensionsålder bland män. Kvinnor går i större utsträckning i pension vid 65 års ålder medan en relativt större andel män går i pension både tidigare och senare. De med eftergymnasial utbildning angav också i något större utsträckning att de gick i pension efter 65 års ålder.

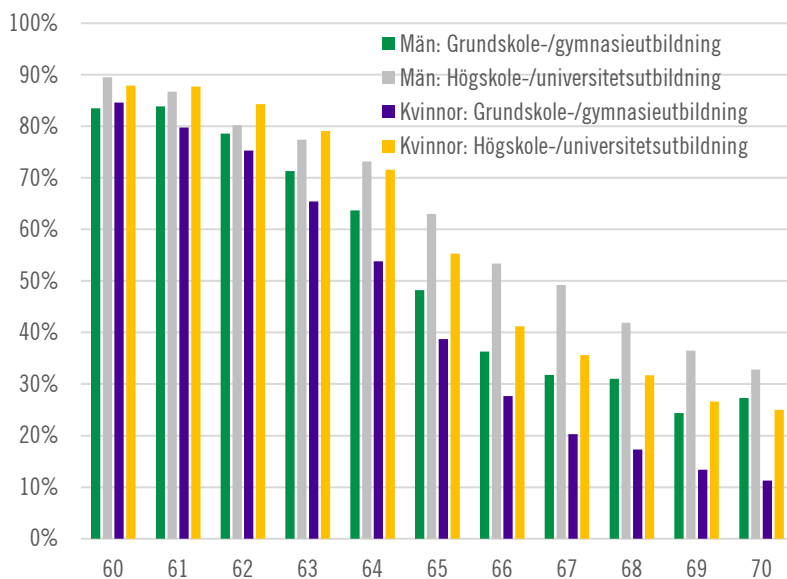
Figur 2 **Fördelning av pensionsålder, uppdelat på kön och utbildning**

Anm: N=4 130

Om vi i stället fokuserar på i vilken utsträckning man är yrkesverksam ser vi att många fortsätter att arbeta även efter 65 (se figur 3). Figuren visar att personer med eftergymnasial utbildning är yrkesverksamma i större utsträckning än de med lägre utbildning, och vi ser också att dessa skillnader ökar med stigande ålder. Vid 67 års ålder var 49 procent av männen och 36 procent av kvinnorna med eftergymnasial utbildning fortfarande yrkesverksamma, medan motsvarande siffror för de med lägre utbildning var 32 procent för männen och 20 procent för kvinnorna. Resultaten visar också att könsskillnaderna är som störst efter 65 års ålder, där män är yrkesverksamma i större utsträckning än kvinnor.

Figur 3 Andel yrkesverksamma i åldrarna 60–70 år, uppdelat på kön och utbildning

Anm: N=5 770

Av de som under HEARTS-studiens gång gått i pension har 50 procent av männen och 42 procent av kvinnorna rapporterat att de fortsatte att arbeta även efter pensioneringen. Av de som gick i heltidspension angav nästan 13 procent att de började arbeta igen vid ett senare tillfälle.

Det är också möjligt att anlägga *en psykologisk synvinkel* på när man är pensionär genom att ta hänsyn till individens egen subjektiva uppfattning. I HEARTS får de som börjat ta ut ålderspension och samtidigt fortsätter att arbeta svara på frågan om de ser sig själva som yrkesverksamma, eller om de ser sig som pensionärer.

Ungefär 30 procent av dem som tar ut ålderspension anger att de är fortsatt yrkesverksamma. Av dessa anger knappt hälften att de uppfattar sig själva som pensionärer. En inte helt oväsentlig andel av dem som tar ut ålderspension ser sig alltså, trots pensioneringen, inte som pensionärer utan som yrkesarbetande.

Den subjektiva faktorn av att identifiera sig, eller inte identifiera sig, som pensionär kan tillföra nya insikter kring pensionsövergången. Denna psykologiska synvinkel är dock inget vi kommer att använda vidare i denna rapport.

Hur hanterar man övergången till pension?

I HEARTS ligger fokus på hur man ser på och upplever övergången från arbete till pension. Vår forskning visar att majoriteten hanterar övergången väl och till och med rapporterar en något högre livstillfredsställelse de första åren efter att de lämnat arbetet.⁶

Tabell 2 visar hur de pensionerade deltagarna i HEARTS ser på och upplever livet som pensionär. För varje påstående fick de ange i vilken utsträckning beskrivningen överensstämmer med deras egen upplevelse på en skala från 1 (instämmer inte alls) till 5 (instämmer helt och hållet). Procentandelen representerar antalet personer som helt eller delvis håller med om respektive påstående.

De allra flesta uppger att de uppskattar och trivs med livet som pensionär. Majoriteten anger att de uppskattar att de nu har större frihet och möjlighet att fokusera på sig själva och sina egna intressen. Många uppskattar också att få mer tid för sociala aktiviteter efter att de gått i pension. Detta är särskilt tydligt bland kvinnor. De flesta anger att de har tillräckligt god ekonomi för att trivas och må bra, men denna siffra är något lägre bland kvinnor.

De individuella variationerna är dock stora. Ungefär 10 procent upplever svårigheter att anpassa sig till livet som pensionär och cirka 20 procent anger att de saknar den dagliga samvaron med andra och den struktur som arbetslivet gav. Ungefär lika många (20 procent) upplever att de saknar sin yrkesidentitet och att de inte längre har så många meningsfulla uppgifter eller roller.

⁶ Hansson, 2019; Henning, 2019; Henning, Lindwall, & Johansson, 2016.

Tabell 2 Upplevelser av livet som pensionär, procent

Hur skulle du vilja beskriva ditt liv som pensionär?	Kvinnor	Män
Jag uppskattar att jag nu har större frihet än när jag arbetade	93	88
Jag uppskattar och njuter av livet som pensionär	88	82
Jag har tillräckligt med tid för olika aktiviteter som jag gillar och tycker är intressanta	86	83
Jag har tillräckligt god ekonomi för att vara nöjd och lycklig	63	71
Jag uppskattar att jag kan vara socialt delaktig i olika sammanhang	74	59
Jag är väl anpassad till livet som pensionär	61	63
Jag har blivit mer bekväm och lat	51	41
Jag har anpassat min ekonomi (t.ex. minskat utgifterna, flyttat) efter att jag gått i pension	42	39
Jag har inte längre så många meningsfulla uppgifter eller roller som pensionär	21	24
Jag saknar den dagliga samvaron med andra och den struktur som arbetslivet gav	18	23
Jag saknar min yrkesidentitet	17	20
Jag tycker att det är svårt att anpassa sig till att vara pensionär	8	10
Jag känner mig ofta pressad på grund av sämre ekonomi	10	8
Jag känner mig mer nervös och orolig än innan jag gick i pension	7	7

Anm: N=2 769

Vår forskning visar att personer som saknar grundläggande ekonomisk trygghet är särskilt utsatta.⁷ Dessa personer rapporterar lägre livstillfredsställelse året efter att de gått i pension. En gradvis övergång där man fortsätter att arbeta även efter pensioneringen verkar till viss del kunna motverka dessa effekter.⁸ Goda sociala relationer verkar också kunna bidra till att kompensera för negativa effekter relaterat till dålig ekonomi.⁹ Även personligheten spelar roll. Personer med hög grad av personlighetsdraget emotionell instabilitet är mer utsatta och rapporterar fler negativa effekter av pensioneringen.¹⁰

Arbetsmotivation är ytterligare en faktor som kan påverka hur väl man lyckas anpassa sig till pensionärlivet. De personer som innan

⁷ Hansson, Buratti, Thorvaldsson, Johansson och Berg (2018).

⁸ Hansson, Buratti, Thorvaldsson m.fl. (2018).

⁹ Hansson, Buratti, Johansson och Berg (2018).

¹⁰ Hansson, Henning, Buratti, Lindwall, Kivi, Johansson och Berg (2019); Henning, Hansson, Berg, Lindwall och Johansson (2017).

pension rapporterade lägre grad av motivation i sitt arbete, upplevde i och med pensioneringen en ökning i autonomi.¹¹

Dessutom visar vår forskning ett samband mellan engagemang i fritidsaktiviteter (sociala, intellektuella och fysiska) och psykisk hälsa i pensionsövergången. Personer som var mer engagerade i de olika aktiviteterna rapporterade färre depressiva symptom.¹²

¹¹ Henning, Stenling, Tafvelin m.fl. (2019).

¹² Henning, Stenling, Bjälkebring m.fl. (2019).

Vem fortsätter att arbeta efter 65?

I följande avsnitt i rapporten kommer vi att titta närmare på tre olika grupper där indelningen är baserad på om deltagarna gick i pension, fortsatte att arbeta eller kombinerade pension och arbete vid 64–65 års ålder.

Pensionärerna kan anses representera normen, det vill säga de som går i pension och helt och hållet lämnar arbetet vid 64–65 års ålder. Denna grupp består av 302 personer (53 procent kvinnor). De *yrkesverksamma* representerar dem som fortsätter att arbeta efter normativ pensionsålder. Denna grupp består av 268 personer (55 procent kvinnor). De *yrkesverksamma pensionärerna* skiljer sig från både pensionärerna och de yrkesverksamma genom att de kombinerar arbete och pension. Denna grupp representerar dem som gick i pension vid 64–65 års ålder men som vid ett eller flera senare mättillfällen angav att de var fortsatt yrkesverksamma. Denna grupp består av 370 personer (55 procent kvinnor).

Det bör nämnas att fokus i denna rapport ligger på övergången från yrkesarbete till pension. Vi tittar därför i den fortsatta rapporten enbart på dem som var yrkesarbetande året före pensioneringen, och exkluderar alltså de deltagare i HEARTS som *inte* arbetade året före pensionering. För att vara säkra på att enbart få med dem som går från yrkesarbete till pension använder vi data enbart från dem som deltagit i samtliga fem mättillfällen.

Tabell 3 visar en översikt över de tre grupperna avseende dels demografiska bakgrundsfaktorer som utbildning, relationsstatus och ekonomisk tillfredsställelse, men också attityd till pensioneringen samt faktorer som hälsa, välbefinnande och kognitiv funktion. För att göra en rättvisande jämförelse är dessa data hämtade från det sista året före pensioneringen alternativt vid 64 års ålder (för de som är fortsatt yrkesverksamma). En mer utförlig genomgång av siffrorna i tabellen följer nedan.

Tabell 3 Översikt över demografiska faktorer, attityder till pensionering samt hälsa, välbefinnande och kognitiv funktion i de tre pensionsgrupperna (året före pensioneringen/vid 64 års ålder)

Procent

	Pensionärer		Yrkesverksamma		Yrkesverksamma pensionärer	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Eftergymnasial utbildning	53	39	66	61	59	53
Gift eller i relation	70	74	69	83	71	82
Partner gått i pension	50	10	31	8	53	20
Hög ekonomisk tillfredsställelse	70	70	73	78	68	80
Positiv inställning till pensioneringen	69	67	56	49	58	57
God hälsa	53	55	62	70	70	62
Hög livstillfredsställelse	65	66	64	74	69	70
Minne (% av maxpoäng)	87	84	90	87	85	83
Abstrakt tänkande (% av maxpoäng)	47	48	48	52	46	50

Demografiska faktorer

Som kan utläsas av tabell 3 var personer med eftergymnasial utbildning överrepresenterade bland yrkesverksamma. Denna skillnad var särskilt tydlig bland männen. Av pensionärerna hade 39 procent av männen och 53 procent av kvinnorna eftergymnasial utbildning. Motsvarande siffror för yrkesverksamma var 61 procent bland männen och 66 procent bland kvinnorna. Andelen med eftergymnasial utbildning var något lägre bland yrkesverksamma pensionärer.

Män som lever i en relation fortsätter att arbeta i större utsträckning men detta mönster återfanns inte bland kvinnorna. Hälften av de kvinnor som gick i pension angav (året innan pensioneringen) att deras partner redan gått i pension. Motsvarande siffra för männen var 10 procent. Detta speglar sannolikt ålderskillnader mellan män och kvinnor som lever i en relation.

I HEARTS använder vi ett subjektivt mått på ekonomiska förhållanden som mäter hur tillfredsställd man är med sin ekonomiska situation. Siffrorna i tabell 3 representerar procentandelen som angav att de var nöjda eller mycket nöjda med sin ekonomi. Resultaten visar systematiska skillnader i ekonomisk tillfredsställelse mellan grupperna, men denna skillnad återfanns även här enbart bland männen. Jämfört med dem som gick i pension var en större andel av de män som fortsatte att arbeta nöjda med sin ekonomiska situation.

Attityder till pensioneringen

Vidare frågade vi de deltagare som ännu inte gått i pension i vilken utsträckning de ser pensioneringen som något positivt eller negativt. Även här motsvarar siffrorna i tabell 3 andelen som angav att de hade en positiv eller mycket positiv inställning till att gå i pension. De som hade en positiv syn på pensioneringen gick i pension i något större utsträckning än dem som såg pensioneringen som något negativt. Nästan 70 procent av dem som gick i heltidspension hade en positiv syn på pensioneringen medan endast hälften av dem som fortsatte att arbeta såg pensioneringen som något positivt. Denna siffra var något högre bland kvinnor och bland de yrkesverksamma pensionärerna.

Hälsa och välbefinnande

Hälsa och välbefinnande studerades genom subjektiva mått på allmänt hälsotillstånd samt tillfredsställelse med livet som helhet. Hälsa skattades av deltagarna själva på en sexgradig skala från mycket dålig till mycket bra. Siffrorna i tabell 3 motsvarar procentandelen som angav god eller mycket god hälsa. De som fortsatte att arbeta efter 65 rapporterade bättre hälsa än dem som gick i pension. Drygt hälften av dem som gick i pension angav att de hade god eller mycket god hälsa året innan de lämnade arbetet. Bland dem som fortsatte att arbeta angav 70 procent av männen och 62 procent av kvinnorna god hälsa vid 64 års ålder. Skillnaden mellan män och kvinnor varierade dock beroende på pensionsgrupp. Bland de yrkesverksamma pensionärerna var det en större andel av kvinnorna som rapporterade god hälsa.

Livstillfredsställelse mättes genom att deltagarna fick ta ställning till fem påståenden om sitt liv (t.ex. ”Jag är nöjd med mitt liv”, ”Det mesta i mitt liv är nära mitt ideal”). På en sjugradig skala fick de sedan ange i vilken utsträckning varje påstående överensstämmer med den egna uppfattningen. Siffrorna i tabellen motsvarar procentandelen som rapporterade hög eller mycket hög tillfredsställelse med livet (dvs. i genomsnitt 5, 6 eller 7 på skalan). Här kunde vi se att de som fortsatte att arbeta rapporterade något högre livstillfredsställelse än dem som gick i pension, men denna skillnad var endast synlig bland männen. Ungefär tre fjärdedelar av de män som fortsatte att arbeta efter 65 år angav hög tillfredsställelse med livet. Motsvarande siffra för dem som gick i pension var 66 procent. Bland kvinnor identifierades inga tydliga skillnader mellan de tre grupperna.

Kognitiv funktion

Vi undersökte även skillnader mellan grupperna avseende kognitiv funktion. Kognition avser mentala processer knutna till kunskap, tänkande och informationsbearbetning. Begreppet kognitiv funktion består därför av många olika delar och hit räknas bland annat förmåga att använda språk och siffror, lösa problem, orientera sig i tid och rum och att minnas.

Här rapporterar vi resultaten från två väletablerade test: ett test som undersöker en aspekt av minnet, så kallad igenkänning, och ett som undersöker abstrakt tänkande.

I minnestestet visade vi 20 olika tecknade figurer för deltagarna. Figurerna visades en åt gången under ca 4 sekunder innan de automatiskt ersattes av nästa figur. Efter detta visade vi återigen samma 20 figurer för deltagarna, men denna gång visades varje figur tillsammans med tre liknande figurer. Uppgiften var då att av de fyra figurerna identifiera den figur som deltagaren redan sett.

I testet av abstrakt tänkande gäller det för deltagarna att förstå och tolka ett komplext mönster. Testet består av tolv uppgifter med var sitt komplext mönster i nio pusselbitar. I varje uppgift saknas en bit, den sista. Deltagarnas uppgift var därför att välja vilken av sex eller åtta bitar som är den saknade biten och passar in i mönstret.

För båda testen representerar siffrorna i tabell 3 den genomsnittliga prestationen i varje grupp. I genomsnitt klarade deltagarna

ungefär 85 procent av uppgifterna i minnestestet, och ungefär 50 procent av uppgifterna kopplat till abstrakt tänkande. Detta är också vad man kan förvänta sig av personer i denna ålder. Kvinnorna fick lite högre poäng i minnestestet, medan männen fick lite bättre resultat vad gäller abstrakt tänkande. Även detta är vad man kan förvänta sig och stämmer väl överens med tidigare forskning.¹³ Däremot kunde vi inte se några tydliga skillnader i kognitiv förmåga mellan dem som gick i pension och de som fortsatte att arbeta.

Vilka effekter får arbete efter 65?

För att undersöka effekterna av fortsatt arbete efter 65 har vi följt de tre grupperna över tid. Vi har då tittat närmare på om ekonomisk tillfredsställelse, hälsa, välbefinnande, kognitiv funktion samt livsstilsfaktorer som social interaktion, fysisk aktivitet och alkoholkonsumtion förändras hos de fortsatt yrkesverksamma grupperna i jämförelse med gruppen pensionärer. I alla tre grupperna ser vi över lag relativt små förändringar i dessa faktorer kring tiden för normativ pensionsövergång. Vi ser heller inte några tydliga skillnader mellan dem som går i pension och de som fortsätter att arbeta.

Om något, kunde vi se en minskad ekonomisk tillfredsställelse bland pensionärerna i samband med att de lämnade arbetet, medan de som fortsatte att arbeta inte rapporterade någon förändring över tid. De som gick i pension angav också en svag försämring i hälsa de sista åren före pensioneringen och en förbättring i samband med att de lämnade arbetet. För dem som fortsatte att arbeta kunde vi inte se några förändringar över tid. Vi kunde också se en gradvis ökning i livstillfredsställelse hos pensionärerna, men denna förändring skiljde sig inte nämnvärt från dem som fortsatte att arbeta.

Resultaten från de kognitiva testen visar att majoriteten är stabila i minnesförmåga och abstrakt tänkande över tid och vi kunde inte se några systematiska skillnader mellan de tre grupperna. Detta är i linje med slutsatserna från en ny systematisk översikt av forskning om samband mellan pensionering och kognitiv funktion.¹⁴

¹³ De Frias, Nilsson och Herlitz (2006).

¹⁴ Zulka, Hansson och Hassing (2019).

När vi tittar på livsstilsfaktorer visade inte heller dessa några tydliga skillnader mellan dem som gick i pension och dem som fortsatte att arbeta.

Vi har också frågat deltagarna hur fysiskt aktiva de varit under de senaste tre månaderna. Svartalternativen går från ”Mest stillasittande” till ”Hård träning regelbundet och flera gånger i veckan”. Majoriteten rapporterade lätt till något ansträngande motion någon gång i veckan. Pensionärerna blev något mer aktiva och rapporterade en marginell ökning i fysisk aktivitet i samband med att de lämnade arbetet. Innan pensionering (både för pensionärer och yrkesverksamma pensionärer) var män generellt något mer fysiskt aktiva än kvinnor. Denna skillnad minskade i samband med pensioneringen i och med att kvinnorna då ökade sin fysiska aktivitet.

I HEARTS undersöker vi även social interaktion, dvs. hur ofta man har kontakt med andra i sin omgivning. I genomsnitt rapporterar deltagarna att man har kontakt med andra någon till några gånger i veckan. Generellt rapporterade kvinnor något mer kontakt med andra än vad män gjorde och vi kunde även se en ökning i antal kontakter hos båda könen i samband med pensioneringen. Bland dem som var fortsatt yrkesverksamma kunde vi inte se några generella trender över tid.

När det gäller alkoholkonsumtion är skillnaderna mellan grupperna i HEARTS små. Både män och kvinnor angav att de dricker alkohol mellan 2–4 gånger/månad och 2–3 gånger/vecka. Men männen anger samtidigt att de dricker större mängder alkohol jämfört med kvinnorna. Män dricker i genomsnitt 3–4 glas, medan kvinnor i genomsnitt dricker 1–2 glas. Denna skillnad mellan män och kvinnor är i linje med tidigare forskning om alkoholkonsumtion.¹⁵ När vi tittar närmare på utveckling över tid är trenden för alkoholkonsumtion i stort sett stabil. Vi kan dock se två små generella förändringar i dryckesvanorna. Män i gruppen pensionärer dricker i samband med pensionering alkohol med samma frekvens, dvs. lika ofta som tidigare, men de dricker samtidigt något mera vid varje tillfälle. I grupperna yrkesarbetande och yrkesarbetande pensionärer dricker både män och kvinnor något oftare över tid, men de dricker samtidigt mindre mängd vid varje tillfälle. Det bör dock noteras att det finns stora skillnader i dryckesvanor mellan olika individer.

¹⁵ Wilsnack, Wilsnack, Kristjanson, Vogeltanz-Holm och Gmel (2009).

Vilka faktorer påverkar pensionsbeslutet?

I denna del av rapporten fokuserar vi på frågan om varför våra deltagare vid 64–65 års ålder antingen gick i pension, fortsatte att arbeta eller kombinerade pension och arbete.

Varför gå i pension?

I Sverige finns ingen fast pensionsålder. Allmän pension kan tas ut från 61 års ålder och anställningsskyddet gäller till och med 67 års ålder.¹⁶ Beslutet att gå i pension, liksom tidpunkten för pensionering, kan därför påverkas av en rad olika faktorer.

I HEARTS fick de som gått i pension, året efter att de pensionerade sig, svara på hur väl de instämde i tjugo olika påståenden om pensionsbeslutet. Siffrorna i tabell 4 representerar procentandelen som helt eller delvis instämmer i de olika påståendena.

¹⁶ Enligt nya regler från 1 januari 2020 gäller anställningsskyddet till 68 års ålder.

Tabell 4 Skäl att gå i pension hos gruppen pensionärer, procent

Det finns många skäl till varför man går i pension, förutom att pensionssystemet ger den möjligheten. Jag gick i pension...	Kvinnor	Män
... för att få möjlighet att göra nya saker utanför arbetet	69	54
... för att jag längtade efter att själv få bestämma över mitt liv	68	53
... för att jag omvärderat betydelsen av ekonomisk situation till förmån för betydelsen av ett gott liv	60	53
... då jag nått den ålder då man brukar gå i pension i mitt arbete/arbetsplats	55	51
... för att få bättre kontroll över min egen tid	55	41
... för att jag önskade få en bättre balans mellan arbete och fritidsintressen	39	37
... då ekonomin tillät detta/var tillräckligt bra för att inte längre behöva arbeta	28	48
... eftersom arbete inte kan vara meningen med livet	31	25
... för att jag kände att arbetet blev alltmer mentalt ansträngande	32	19
... för att mitt arbete var alltmer pressande och jag kände mig allt mindre motiverad i arbetet	31	15
... för att jag kände att kroppen inte längre orkade med arbetet, det var fysiskt ansträngande	15	12
... då min partner gjorde så	13	11
... för att jag själv eller en familjemedlem hade problem med hälsa och funktion	19	5
... då mina gamla arbetskamrater slutat och ersatts av yngre	12	9
... för att jag ville förverkliga en dröm som jag inte hade möjligheter för tidigare i livet	14	5
... då jag fick ett bra ekonomiskt erbjudande	6	9
... då jag sett hur man på min arbetsplats önskade ersätta äldre med yngre medarbetare	2	6
... då mina vänner gjorde så	4	4
... då jag kände en press på arbetsplatsen att gå i pension	1	6
... för att starta eget eller arbeta för mig själv	0	1

De viktigaste skälen till att gå i pension som angavs var möjligheten att göra nya saker utanför arbetet och längtan efter att själv få bestämma över livet. Dessutom svarade många att de gick i pension eftersom de omvärderat betydelsen av sin ekonomiska situation till förmån för betydelsen av ett gott liv. Många svarade också att de önskade bättre kontroll över sin egen tid. Det verkar alltså som att

de flesta drivits av en så kallad ambitionsmotivation som innebär att önskan att göra något, i detta fall att gå i pension, styrs av ett framtidsorienterat mål, dröm eller ambition.

Utöver dessa skäl angav många av pensionärerna att de gick i pension eftersom de hade nått åldern då man brukar gå i pension i sitt arbete. Detta är inte särskilt förvånande eftersom gruppen består just av personer som gick i pension vid 64–65 års ålder, vilket också motsvarar den genomsnittliga pensionsåldern i Sverige.¹⁷ Samtidigt är det sällan som vänners eller partners pensionering anges som skäl för att själv gå i pension. För mer än hälften av gruppen spelade alltså sociala vanor på samhällsnivå en roll när de beslutade att gå i pension, medan pensioneringsbeslut hos andra personer i den närmaste omgivningen inte nödvändigtvis påverkade det egna beslutet att gå i pension.

Den egna hälsan eller partners eller en familjemedlems hälsa kan också påverka pensionsbeslutet. I HEARTS var det relativt sällsynt att skäl som att den egna kroppen inte orkade längre, eller egna eller närståendes hälsoproblem angavs som pensioneringsskäl.

Enbart en liten del av pensionärerna angav press på arbetsplatsen¹⁸ att pensionera sig, eller att arbetsplatsen önskat ersätta äldre medarbetare med yngre som skäl för pensionering. Mindre än en procent sa att de gick i pension för att starta eget.

Om vi jämför pensioneringsskälerna hos kvinnor och män, så är det en viss skillnad mellan könen i den relativa betydelsen av skäl till pensioneringen (se tabell 4). Fler kvinnor än män rapporterade skäl så som möjlighet att göra nya saker, längtan efter att själv få bestämma över livet eller önskan att förverkliga en dröm i pensionstiden. Män angav i större utsträckning än kvinnor att ekonomin var en styrande faktor, dvs. att de hade tillräckligt bra ekonomi för att gå i pension. Män angav också oftare som skäl för att gå i pension att de hade fått ett bra ekonomiskt erbjudande från sitt arbete.

Utöver detta uppfattade fler kvinnor än män arbetet som mentalt ansträngande och pressande, och kvinnor angav att de var mindre motiverade i sitt arbete innan de gick i pension. Dessutom angav fler kvinnor än män som ett skäl att gå i pension att de själva eller en familjemedlem hade problem med hälsa och funktion.

Fler män än kvinnor angav som pensioneringsskäl att arbetsplatsen pressat dem till detta. Männerna svarade också oftare att de

¹⁷ OECD (2017).

¹⁸ Arbetsplatsen kan innefatta såväl arbetsgivare som arbetskamrater.

upplevt en önskan från arbetsplatsen att ersätta äldre medarbetare med yngre som ett skäl för att gå i pension.

Sammanfattningsvis styrs beslutet att gå i pension ofta av flera olika anledningar som varierar mellan olika personer. De flesta som gick i pension vid 64–65 års ålder gjorde detta med önskan om en ny period i livet med möjlighet till självbestämmande och nya självvalda utmaningar. Men särskilt bland kvinnor anges skäl som egna eller familjemedlems hälsoproblem, eller att arbetet upplevdes alltför pressande och mentalt ansträngande.

Varför fortsätta arbeta?

På samma sätt som det finns olika skäl för att gå i pension, finns det flera olika, och ofta samverkande, skäl att fortsätta arbeta efter man har nått den normativa pensionsåldern.

I HEARTS har både de yrkesverksamma och de yrkesverksamma pensionärerna fått svara på hur mycket de instämde i åtta olika påståenden om varför de fortsatt att arbeta. Tabell 5 visar svaren från de som är yrkesverksamma och tabell 6 visar svaren från de yrkesverksamma pensionärerna. I båda figurerna representerar siffrorna procentandelen som helt eller delvis instämmer i de olika påståendena.

Hos yrkesverksamma angav de flesta att de fortsatte att arbeta eftersom de uppskattade arbetet (se tabell 5). Dessutom ansåg de flesta att den sociala kontakten med andra var viktig och att de upplevde arbetet som meningsfullt. Knappt hälften av de tillfrågade svarade att de behövdes på sitt gamla arbete.

Den största könsskillnaden fanns i frågan om partnern också fortfarande arbetade. Många fler män än kvinnor angav att de fortsatt att arbeta eftersom deras partner fortfarande arbetade.

Mer än 35 procent angav att de fortsatt att arbeta därför att deras ekonomiska situation krävde detta. I denna fråga framkom dock stora könsskillnader, betydligt fler kvinnor än män upplevde att de inte kunde sluta arbeta helt eftersom de inte hade råd.

Enbart en liten del av de yrkesverksamma startade eget eller började på ett nytt arbete i slutet av sitt yrkesliv. Bland dessa få fanns också fler män än kvinnor.

Tabell 5 Skäl till fortsatt arbete för gruppen *yrkesverksamma*, procent

Varför har du fortsatt att arbeta trots att du kunnat ta ut ålderspension?	Kvinnor	Män
Eftersom jag uppskattar att arbeta	75	84
Den sociala kontakten med andra är viktig för mig	74	72
Jag vill fortsätta göra något meningsfullt	72	71
Jag behövdes på mitt gamla arbete	49	41
Min partner (make/maka) arbetar fortfarande	27	60
Min ekonomiska situation kräver det (har inte råd att sluta helt)	45	25
Jag har startat eget	3	7
Jag har börjat på ett nytt arbete	1	5

Hos dem som fortsatte att arbeta trots att de tagit ut ålderspension (yrkesverksamma pensionärer, se tabell 6) var det generella mönstret likadant som bland yrkesverksamma. Men i jämförelse med dem som fortsatte att arbeta utan att ta ut ålderspension, dvs. gruppen yrkesverksamma, angav de yrkesverksamma pensionärerna inte lika ofta sin ekonomiska situation som skäl för fortsatt arbete. Dessutom svarade fler yrkesverksamma pensionärer att de börjat på ett nytt arbete eller startat eget. Hos de yrkesverksamma pensionärerna var det däremot få som angav att de fortsatt att arbeta eftersom deras partner fortfarande arbetade. Bland yrkesverksamma pensionärer såg vi också, till skillnad från de yrkesverksamma, att ungefär lika många kvinnor som män börjat på nytt arbete eller startat eget.

Sammanfattningsvis verkar det vara en blandning av både arbetsrelaterade aspekter, som t.ex. arbetsglädje och känsla av att göra något meningsfullt, och personliga aspekter, som t.ex. den ekonomiska situationen eller att partnern fortfarande arbetar, som spelar roll när man bestämmer att man vill fortsätta att arbeta efter 64–65 års ålder. Vi ser dock ingen större skillnad i hur yrkesverksamma och yrkesverksamma pensionärer motiverar beslutet att fortsätta arbeta.

Att arbeta vidare efter 65 – vem gör det och varför?

Tabell 6 Skäl till fortsatt arbete för *yrkesverksamma pensionärer*, procent

Varför har du fortsatt att arbeta trots att du tagit ut ålderspension?	Kvinnor	Män
Eftersom jag uppskattar att arbeta	72	66
Den sociala kontakten med andra är viktig för mig	70	51
Jag vill fortsätta göra något meningsfullt	62	55
Jag behövdes på mitt gamla arbete	48	34
Min partner (make/maka) arbetar fortfarande	18	35
Min ekonomiska situation kräver det (har inte råd att sluta helt)	23	17
Jag har börjat på ett nytt arbete	11	12
Jag har startat eget	9	13

Sammanfattande slutsatser

Huvudsyftet med denna rapport har varit att undersöka om det finns systematiska skillnader mellan de som fortsätter att vara yrkesverksamma efter den normativa pensionsåldern vid 64–65 års ålder och de som då går i pension. Vi har grundat vår undersökning på data från HEARTS-studien.

Först kan vi konstatera att de allra flesta av dem som går i pension hanterar övergången väl. Relativt många fortsätter dock att arbeta även efter normativ pensionsålder.

Rapporten visar också att de med eftergymnasial utbildning och bättre självskattad hälsa i högre utsträckning fortsätter att arbeta efter 64–65 års ålder.

När vi undersökte effekter över tid hos dem som fortsatte att arbeta efter normativ pensionsålder jämfört med pensionärer såg vi inga uttalade systematiska skillnader. Vi såg dock, hos de som gick i pension, marginellt negativa förändringar i ekonomisk tillfredsställelse samt positiva förändringar i hälsa, fysisk aktivitet och sociala relationer i samband med pensioneringen.

Vi undersökte också vilka faktorer som påverkar beslutet att gå i pension. Majoriteten av dem som gick i pension uppgav en längtan efter att själv få bestämma över sin tid och sin tillvaro. En betydande andel av kvinnorna uppgav dock att den egna eller någon närståendes hälsa hade stor betydelse. Ekonomiska förutsättningar verkar också spela stor roll, nästan hälften av männen angav att de gick i pension för att ekonomin var så god att de inte längre behövde arbeta. Denna siffra var betydligt lägre bland kvinnorna. Könsskillnader i syn på pensioneringen och den ekonomiska tillfredsställelsen verkar alltså kunna bidra till att förklara varför man fortsätter att arbeta även efter 65 års ålder.

De som fortsatte att arbeta efter 64–65 års ålder angav i huvudsak positiva motiv som att man uppskattar arbetet och den sociala kontakten med andra. Många ser också arbetet som ett sätt att finna mening i vardagen. Beslutet att fortsätta arbeta verkar alltså till stor del vara kopplat till arbetets betydelse för den enskilda individen. Det är dock viktigt att betona att en väsentlig andel av deltagarna uppgav ekonomiska begränsningar och att beslutet att fortsätta arbeta till stor del drevs av ekonomiska motiv. Detta var särskilt tydligt bland kvinnor.

Sammantaget visar denna rapport på en betydande ojämlikhet i förutsättningarna för förlängt arbetsliv. De med bättre förutsättningar vad gäller framförallt hälsa, utbildning och ekonomi har större möjligheter att påverka pensionsbeslutet. Rapporten visar också på systematiska skillnader mellan könen. Kvinnors pensionsbeslut påverkas i högre grad av egen och närståendes hälsa, samtidigt som kvinnor i lägre grad upplever en så pass god ekonomi att den tillåter dem att gå i tidig pension.

I denna undersökning, baserad på data från perioden 2015–2019, ser vi inga effekter på individen av att fortsätta arbeta, varken positiva eller negativa. Men vi vet inte i vilken utsträckning detta är överförbart till personer som skulle vilja fortsätta arbeta, men som av olika skäl inte får denna möjlighet.

För att verkligen förstå vilka konsekvenser pensionsbeslutet får för den enskilde individen är möjligheten att studera förändringar över tid avgörande. HEARTS-studien med sin longitudinella design ger goda förutsättningar att bättre förstå, och därmed också möta, de möjligheter och utmaningar vi står inför med en åldrande befolkning. I ljuset av de relativt små generella effekterna vi hittills sett är det dock viktigt att komma ihåg att tidsintervallet är av betydelse. De resultat som presenteras i denna rapport är baserade på uppföljningar under en fyraårsperiod. Vi kan därför inte uttala oss om potentiella effekter på längre sikt. Fortsatta longitudinella studier med uppföljningar under längre tidsintervall kan bidra med en ökad förståelse för övergången från arbete till pension och dess betydelse för det fortsatta åldrandet.

Referenser

- de Frias C.M., Nilsson L.G. och Herlitz A. (2006), Sex differences in cognition are stable over a 10-year period in adulthood and old age. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, 13, 574-587. doi:10.1080/13825580600678418
- Denton F. och Spencer B. (2009), What is retirement? A review and assessment of alternative concepts and measures. *Canadian Journal on Aging*, 28, 63–76. doi: 10.1017/S0714980809090047
- Hansson I. (2019), *Retirement and Life Satisfaction: A Resource-Based Dynamic Perspective* (Doctoral dissertation). Department of Psychology, University of Gothenburg, Sweden.
- Hansson I., Henning G., Buratti S., Lindwall M., Kivi M., Johansson B. och Berg A.I. (2019), The role of personality in retirement adjustment: Longitudinal evidence for the effects on life satisfaction. *Journal of Personality*. doi: 10.1111/jopy.12516
- Hansson I., Buratti S., Johansson B. och Berg A.I. (2018), Beyond health and economy: Resource interactions in retirement adjustment. *Aging & Mental Health*. doi: 10.1080/13607863.2018.1506745
- Hansson I., Buratti S., Thorvaldsson V., Johansson B. och Berg A.I. (2018), Changes in Life satisfaction in the retirement transition: Interaction effects of transition type and individual resources. *Work, Aging and Retirement*, 4, 352–366. doi: 10.1093/workar/wax025
- Henning G. (2019), *Change and Continuity in Psychological Health Across the Retirement Transition. Interindividual Differences and Post-Retirement Adjustment* (Doctoral dissertation). Department of Psychology, University of Gothenburg, Sweden.

- Henning, G., Stenling A., Bjälkebring P., Bielak A.A.M., Gow A.J., Kivi M., Muniz-Terrera G., Johansson B. och Lindwall M. (2019), *Towards an active and happy retirement? Changes in leisure activity and depressive symptoms during the retirement transition*. Manuscript submitted for publication.
- Henning G., Stenling A., Tafvelin S., Hansson I., Kivi M., Johansson B. och Lindwall M. (2019), Preretirement Work Motivation and Subsequent Retirement Adjustment: A Self-Determination Theory Perspective. *Work, Aging and Retirement*, 5, 189-203.
doi:10.1093/workar/way017
- Henning G., Hansson I., Berg A.I., Lindwall M. och Johansson B. (2017), The role of personality for subjective well-being in the retirement transition – Comparing variable- and person-oriented models. *Personality and Individual Differences*, 116, 385–392.
doi: 10.1016/j.paid.2017.05.017
- Henning G., Lindwall M. och Johansson, B. (2016), Continuity in wellbeing in the transition to retirement. *GeroPsych: The journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*, 59, 225–237.
doi: 10.1024/1662-9647/a000155
- Lindwall M., Berg A.I., Bjälkebring P., Buratti S., Hansson I., Hassing L., och Johansson B. (2017), Psychological health in the retirement transition: Rationale and first findings in the Health, Ageing and Retirement Transitions in Sweden (HEARTS) study. *Frontiers in Psychology*, 8, 1634. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01634
- OECD (2017), *Pensions at a Glance: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/pension_glance-2017-en
- Wang M. och Shi J. (2014), Psychological research on retirement. *Annual Review of Psychology*, 65, 209–233. doi: 10.1146/annurev-psych-010213-115131
- Wilsnack R.W., Wilsnack S.C., Kristjanson A.F., Vogeltanz-Holm N.D. och Gmel G. (2009), Gender and alcohol consumption: patterns from the multinational GENACIS project. *Addiction*, 104, 1487-1500. doi:10.1111/j.1360-0443.2009.02696.x
- Zulka L.E., Hansson I. och Hassing L.B. (2019), Unfolding Mixed Results Concerning Retirement and Cognition: a Literature Review. Accepted for publication in *GeroPsych The Journal of Gerontopsychology and Geriatric Psychiatry*.

PUBLIKATIONER

Delegationen kommer att under den tid arbetet pågår ta fram och publicera ett antal kortare skrifter som berör senior arbetskraft på olika sätt. På vår hemsida kommer vi löpande att lägga upp dessa skrifter.

HITTILLS PUBLICERADE:

Rapport 1:

Kan seniorer arbeta längre?

Rapport 2:

Att arbeta till 75 – en bra början

Rapport 3:

Tidiga ålderspensionärer
– vilka är de?

Rapport 4:

Hur gamla blir vi?

Rapport 5:

Stanna eller gå?
SwAge-modellen = hållbart
arbetsliv för alla åldrar

Rapport 6:

Hur gamla är de som bestämmer?
Om åldersrepresentation
i politiska församlingar

Rapport 7:

Hur mycket arbetar seniorer?

Rapport 8:

Vad blir sämre och vad blir
bättre när man blir äldre?

Rapport 9:

Att vilja och kunna arbeta längre

Rapport 10:

Chefens betydelse för
ett längre arbetsliv

Rapport 11:

Bortvald på grund av ålder
– åldersdiskriminering
vid rekryteringar

Rapport 12:

Seniorer, arbeid og pension
i Norden

Rapport 13:

Psykologiska mekanismer
och pensionsbeslut

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

www.seniorarbetskraft.se

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

www.seniorarbetskraft.se

ISBN 978-91-985773-3-4

Omslag: Elanders Sverige AB
Bild: Agneta S Öberg